

Kristina Milnor, *Gender, Domesticity, and the Age of Augustus. Inventing private life*, Oxford: University Press 2008, ss. XII+360. ISBN 978-0-19-923572-8.

Trwające już od dłuższego czasu zainteresowanie *gender studies* nie jest obce także badaczom kultury antycznej. Jakkolwiek co roku zachodnioeuropejscy i amerykańscy uczeni reprezentujący różne dziedziny nauki publikują co najmniej kilka prac związanych z tym zagadnieniem, w Polsce ich wysiłki przechodzą bez większego echa. Jedynym opracowaniem, które można sklasyfikować jako monografię dotyczącą problematyki kobiecej w antyku, ale przedstawioną dość stereotypowo, jest praca Izabeli Biezuńskiej-Małowist *Kobiety antyku: talenty, ambicje, namiętności* (Warszawa 1993). Książka przeznaczona dla szerokiego kręgu odbiorców ma charakter zdecydowanie popularnonaukowy. Dlatego też literaturoznawcy zainteresowani poważnymi naukowymi tekstami muszą śledzić zagraniczny rynek wydawniczy i korzystać tym samym z publikacji obcojęzycznych. Jedną z najnowszych pozycji dotyczących tematyki „genderowej” jest wydana w 2008 r. (w rzeczywistości jest to pierwsze wydanie w papierowej oprawie, gdyż w twardej ukazało się w 2005 r.) praca profesor Columbia University – Kristiny Milnor, która za swoją książkę *Gender, Domesticity, and the Age of Augustus. Inventing private life* otrzymała nagrodę Amerykańskiego Towarzystwa Filologicznego. Mimo że Autorka nie należy do grupy wiodących badaczy z zakresu *gender studies*, to jednak jej praca w pełni zasługuje na uwagę. Jak pisze Autorka we wstępie do swojej książki, nie chciała stworzyć monografii życia domowego i problematyki „płci społeczno-kulturowej”<sup>1</sup> w literaturze augustowskiej, ale stawiając pytania i sygnalizując pewne problemy, jakie nasunęły się jej w trakcie lektury tekstów powstałych w okresie wczesnego pryncypatu, pragnęła zachęcić do dyskusji przedstawicieli różnych dyscyplin naukowych: historyków literatury, historyków, filologów, archeologów i wszystkich tych, którzy badają świat antyczny (s. VIII). Celem jej pracy było przyjrzenie się, z jednej strony, z pozycji historyka

---

<sup>1</sup> Anna Burzyńska, współautorka pracy *Teoria Literatury XX-wieku* (Kraków 2007) proponuje by w ogóle nie tłumaczyć na język polski angielskiego terminu *gender*. Jednakże nie wszyscy filologowie klasycyści interesują się najnowszymi nurtami badań współczesnej humanistyki. Dlatego też proponuję przyjąć w tym miejscu najlepsze, zdaniem prof. Burzyńskiej, tłumaczenie tego terminu na język polski (s. 441), co pomoże uświadomić czytelnikowi szerokie, interdyscyplinarne pole badawcze tego nurtu.

i feministki (jak sama się określa), z drugiej zaś obywatela zachodniej cywilizacji temu, w jaki sposób i dlaczego propaganda augustowska stworzyła ideę rodziny różną od tej wypracowanej w okresie republiki (tamże). Mimo że książka adresowana jest do przedstawicieli różnych dyscyplin naukowych, autorka, jak wspomniano, ogranicza się w swoich badaniach do tekstów literackich. Na podkreślenie zasługuje fakt, że w mniejszym stopniu interesują ją arcydzieła literatury augustowskiej: *Eneida* Wergiliusza, *Tristia* Owidiusza, *Ab Urbe condita* Liwiusza i powstałe w początkach II wieku po Chrystusie dzieła historyczne Tacyty. Wnikliwej analizie poddaje natomiast pisma budzące mniejsze zainteresowanie historyków literatury, a mianowicie *De architectura* Witruwiusza, *Controversiae et suasoriae* Seneki Starszego, *Facta et dicta memorabilia* Waleriusza Maksymusa, *De re rustica* Kolumelli. Autorka tłumaczy „mniejszą sławę” ich autorów tym, że powyższe teksty powstawały głównie z powodów utylitarnych, ich celem było nauczanie, przekazywanie pewnej wiedzy, a nie „bycie obiektem estetycznych doznań” (s. 39). K. Milnor, poddając analizie interesujące ją fragmenty wyżej wymienionych dzieł, nie popełniła bynajmniej błędu metodologicznego, badając teksty, z których tylko pierwszy powstał w epoce augustowskiej, pozostałe zaś już za panowania dynastii julijsko-klaudyjskiej. Postawiła bowiem tezę, co prawda dość późno, bo dopiero na stronie 242 pracy, że „wiek Augusta” (tytułowy *Age of Augustus*) to nie jest dla niej okres chronologicznie ograniczony do panowania cesarza Augusta, lecz „zestaw idei i ideałów, które pojawiły się wraz z pryncypatem”. Dlatego też egzemplifikuje swoje spostrzeżenia literaturą nieco późniejszą. Trzeba jeszcze zauważyć, że Milnor świadomie nie analizuje wszystkich tekstów wczesnego cesarstwa, które mówiłyby o życiu domowym i pełnionych w nim rolach kobiety i mężczyzny. Wybiera jedynie pewne tekstualne momenty, które otwierają dyskusję na ten temat i ilustrują zależności między życiem prywatnym a polityką cesarzy.

Rozważania autorki zostały zawarte w pięciu rozdziałach, z których każdy omawia inny problem i analizuje różne teksty. Pierwszy rozdział, jako jedyny, jest stosunkowo mało „literacki”. K. Milnor omawia tu bowiem architekturę pałacowego kompleksu Augusta na Palatynie. Zajmuje się życiem prywatnym imperatora i kobietami z jego otoczenia, chociaż nie interesują jej realne postacie, a raczej sposób, w jaki princeps posłużył się żoną i córką w kreacji idealnej rodziny. Analiza fragmentów autobiograficznych *Res gestae* Augusta, tekstu drugiego wiersza ze zbiorku *Tristia* Owidiusza, a także odwołanie się do biografii Augusta pióra Mikołaja z Damaszku pozwoliły sformułować tezę, że Oktawian, który od dzieciństwa pozostawał pod silnym wpływem kobiet (najpierw matki Atii, potem żony Liwii) był głęboko przekonany, że rewolucję moralną należy zacząć od sfery prywatnej, życia domowego. Nie bez przyczyny kompleks palatyński, wybudowany na pamiątkę zwycięstwa pod Akcjum, ozdabiały portyki Oktawii i Liwii, upamiętniające dwie kobiety z najbliższego otoczenia princepsa, który, zdaniem Autorki, świadomie obarczał kobiety odpowiedzialnością za odnowę moralną społeczeństwa rzymskiego wczesnego pryncypatu.

Logiczną kontynuacją I rozdziału, poświęconego działalności architektonicznej Augusta, jest rozdział II, w którym K. Milnor poddaje analizie dzieło *De architectura* Witruwiusza. Dochodzi w nim do ciekawych wniosków, wynikających z faktu, że – jak przyznaje sama Autorka – rzymskie kobiety są prawie nieobecne w tekście Witruwiusza (s. 107), podczas gdy słynny architekt stosunkowo dużo miejsca (s. 131-139) poświęca opisowi domu greckiego, z właściwą mu częścią wydzieloną dla kobiet. Spostrzeżenia wysnute z tej dysproporcji są dość zaskakujące i wydają się znakomicie odpowiadać zainteresowaniom studiów „genderowych”. Na s. 139 Autorka twierdzi, że „kobiety znikają z rzymskiego domu [u Witruwiusza], nie dlatego, że nie były tam obecne, ale dlatego, że zostały podporządkowane, zgodnie z procesem historycznym, projektowi ukazywania cnót głowy rodziny [*pater familias*], który nie ma nic do ukrycia, w przeciwieństwie do właściciela domu greckiego”. Jedynym mankamentem przedstawianej argumentacji jest jej monotonia, polegająca na ograniczeniu się badaczki do przytoczenia dużej liczby cytatów z Witruwiusza, mających ilustrować brak zainteresowania kobietą w przestrzeni rzymskiego domu w analizowanym tekście.

Rozdział III omawia działalność legislacyjną Augusta dotyczącą kobiet, a mianowicie opublikowanie dwóch ustaw: *lex Iulia de adulteriis* i *lex Iulia de maritandis ordinibus*. Autorka trafnie zauważa, że wydanie przez cesarza tych ustaw było wydarzeniem historycznym najściślej związanym z wartościami propagowanego przez Augusta modelu rodziny (s. 141). August z dumą pisał o nich w *Res gestae*, wydarzenie to upamiętnił także Horacy w *Carmen saeculare* (w. 17-20), o ustawach wspominają Tacyt (*Ann.* 3, 25) i Dionizjusz z Halikarnasu w *Starożytnościach rzymskich* (2, 25, 2). Największym osiągnięciem princepsa było, zdaniem Badaczki, powiązanie dzięki tym ustawom sfery prywatnej życia kobiety z życiem publicznym, ze sferą, w której do tej pory kobiety nie funkcjonowały. *Lex Iulia de adulteriis* postawiła niewierne żony lub córki przed sądem, odbierając *pater familias* przywilej wyłącznej kary nad występłą. *Lex Iulia de maritandis ordinibus* czyniła małżeństwo i posiadanie potomstwa sprawą publiczną – państwową (s. 152). Zdaniem K. Milnor szczególnie godny uwagi jest fragment 34 księgi dzieła Liwiusza, przedstawiający epizod związany z walką o zniesienie *lex Oppia*. Służy on, według Autorki, egzemplifikacji propagowanej przez Augusta tezy, że państwo ma obowiązek poprzez odpowiednie prawa chronić i kontrolować życie prywatne. Z drugiej strony jednak Autorka jest przeciwna widzeniu w epizodzie albo poparcia, albo krytyki społecznej legislacji Augusta. Chce tu widzieć próbę zasygnalizowania problemów związanych z relacjami między płcią a prawem, które to problemy pojawiły się wraz z zainteresowaniami nowego reżimu „kobietą, rodziną i domem” (s. 179). Wydaje się, że mamy w tym miejscu do czynienia z pewną nadinterpretacją tekstu. Milnor przypisuje „nadwornemu” historykowi bardzo finezyjne przekazywanie swoich intencji, nierzymską subtelność wyrażania myśli oraz całkowicie nowożytne dostrzeganie problemów płci.

W rozdziale IV Autorka, ku zaskoczeniu czytelnika, analizuje prozę wczesnego pryncypatu, w której opisane zostało zachowanie się kobiet w czasie proskrypcji II triumwiratu. W polu jej zainteresowania znalazły się prace Wellejusza Paterkulusa,

Waleriusza Maksymusa, Seneki Starszego, Appiana z Aleksandrii, a także tekst epitafium znanego jako *laudatio Turiae* (cytowane na s. 215-216). K. Milnor wysnuwa zaskakujące i odważne wnioski z przeprowadzonej przez siebie analizy tekstów. Otóż jej zdaniem niepodważalny fakt, że wśród przykładów męstwa i poświęcenia w okresie terroru proskrypcji dominują te związane z bohaterskim zachowaniem kobiet i niewolników, jest z jednej strony wyrazem ironii wobec mężczyzn, którzy zatracili wtedy typowe dla swojej płci cechy, z drugiej strony stanowi przejście od sfery polityki czasów republikańskiego Rzymu do sfery prywatnej pryncypatu (s. 207).

W rozdziale V Autorka zmierzyła się z szeroko rozpowszechnionym poglądem, że życie domowe i rodzinne funkcjonowały jako element ideologii i symbol pryncypatu. Swoją punkt widzenia zaprezentowała po uprzedniej analizie tekstów filozofii stoickiej Seneki Młodsze (*Ep. ad Luc.* 90) i Muzoniusza Rufusa, a także agronomicznej *De re rustica* Kolumelli. W przypadku pism stoików Milnor zwraca uwagę na podobny u obu filozofów sposób pojmowania przestrzeni domowej. Zarówno Seneka Młodszy, jak i Muzoniusz odrzucają sposób pojmowania sfery domowej jako miejsca prywatnej konsumpcji, wyalienowanej z życia społecznego, na rzecz większej integracji jednostki ze społecznością rzymską i partycypacji w kultywowaniu typowych rzymskich cnót, postrzeganych jako walory moralne większej grupy ludzi (s. 246). Warto odnotowania są poglądy Muzoniusza na temat małżeństwa, które autorka określa jako typowe dla stoików, a mianowicie fakt, że kobieta jest w związku równym partnerem dla mężczyzny (!), chociaż jednocześnie, zdaniem filozofa, winna jednak podporządkować się potrzebom męża („the necessity for the wife to subordinate herself to her husband’s needs” – s. 249-250). Jak podkreśla Autorka, dla Muzoniusza to małżeństwo, a nie dom jest centrum jego wizji idealnej stoickiej społeczności (s. 253). Podobnie, zdaniem K. Milnor, postrzega „wille” Kolumella, dla którego nie jest ona obiektem technicznym, agrarnym, jak jeszcze dla Katona i Warrona, lecz miejscem moralnej i etycznej odnowy społecznej, miejscem, gdzie współcześni mu Rzymianie mogą odrodzić dawne cnoty, by przywrócić wielkość Rzymowi. Kolumella, podobnie jak Muzoniusz, widzi życie domowe i prawidłowe więzi między mężczyzną i kobietą jako, być może, najważniejszy element w tworzeniu idealnego społeczeństwa.

Swoje rozważania Autorka kończy mocnym akordem – epilogiem, w którym poprzez analizę charakteru i czynów Nerona, ostatniego cesarza dynastii julijsko-klaudyjskiej, pokazuje fiasko polityki społecznej Augusta. Jak słusznie zauważa, Neron, którego nazywa „parodią Augusta” (s. 304), z jego występkami i popełnianymi na najbliższej rodzinie mordami (ojczym, przyrodni brat, żona, matka), uosabia najgorszy rodzaj braku szacunku dla wartości życia rodzinnego (s. 286). Analizując portret Nerona, zamieszczony w *Annales* Tacyty i *Vita Neronis* Swetoniusza, pisarka dzieli się z czytelnikiem refleksjami na temat tych cech Nerona, które sprawiały, że był ucieleśnieniem tego, z czym jego przodek – August próbował walczyć (s. 293-295; 298-299). K. Milnor opisuje *domus Aurea* (s. 300-303), co nadaje kompozycji całej rozprawy budowę klamrową, gdyż swoje wywody rozpoczynała opisem *domus*

*Augusti*. Końcowa refleksja książki jest dość gorzka, gdyż Autorka zauważa, że „Neron przeszedł do historii jako cesarz, którego nieudolność w zachowaniu granicy między tym, co prywatne, a tym, co publiczne, między *domus* a *res publica*, doprowadziła do upadku zarówno jego własne rządy, jak i dom julijsko-klaudyjski” (s. 303).

Książkę kończy bogata bibliografia (s. 305-335), a także ułatwiające poruszanie się w tekście indeks miejsc, czyli fragmentów z cytowanych dzieł greckich i rzymskich autorów (s.335-345), oraz indeks topograficzny i indeks pojęć (s. 345-360).

Praca K. Milnor jest zdecydowanie godna polecenia szerokim kręgom czytelników: badaczom antyku jako nowe spojrzenie na jeden z najważniejszych elementów „odrodzeniowej” polityki cesarza Augusta i jego realizację w trakcie panowania dynastii julijsko-klaudyjskiej, studentom jako odważnie przeprowadzona analiza tekstów literackich, napisana przystępnym językiem, a sceptykom, którzy uważają, że w dziedzinie badań nad literaturą antyczną wszystko już zostało powiedziane, jako dowód, że teksty pisane najpóźniej w początkach II wieku po Chrystusie można z powodzeniem analizować za pomocą współczesnych teorii badawczych.

Agnieszka Dziuba

Katedra Językoznawstwa Ogólnego  
w Instytucie Filologii Klasycznej KUL

Jill Harries, *Law and Crime in the Roman World*, (Key Themes in Ancient History), Cambridge: Cambridge University Press 2007, ss. 148. ISBN 978-0-521-82820-8.

Od lat sześćdziesiątych XX wieku da się zaobserwować stała tendencja polegająca na podejmowaniu badań nad prawem rzymskim przez osoby nieposiadające wykształcenia prawniczego, zwłaszcza historyków i filologów klasycznych. Zjawisko to zauważalne jest przede wszystkim w krajach anglojęzycznych, choć powoli toruje sobie drogę również na Starym Kontynencie.

Szczególnie wdzięczny temat do naukowych poszukiwań dla nie-prawników stanowi polityka penalna Rzymian. Juryści rzymscy, „giganci prawa prywatnego”, nigdy nie stworzyli całościowego systemu prawa karnego. Mimo postulatów pojawiających się sporadycznie w pismach filozoficznych czy literackich fundamentalne zasady, mocno zakorzenione we współczesnych ustrojach państw cywilizowanych (*audiatur et altera pars; in dubio pro reo; nullum crimen sine lege; nulla poena sine lege; lex retro non agit*, zasada równości wobec prawa i wiele innych), nie były w starożytnym Rzymie postrzegane jako dogmaty i często nie znajdowały praktycznego zastosowania<sup>1</sup>.

---

<sup>1</sup> Wprawdzie tu i ówdzie podnosi się, że w prawie rzymskim można spotkać ich ślady (por. np. K. Amiełańczyk, *O kształtowaniu się niektórych zasad procesowych w rzymskim po-*